

MINDENFÉLE

A Schmidt Éva Archívum

Beszámoló a Schmidt Éva Archívumról és megnyitásáról

2022. július 5-én projektnyitó rendezvényre invitálta az érdeklődőket a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete és a Nyelvtudományi Kutatóközpont. A téma Schmidt Éva hagyatékának feldolgozása volt. De miért most, miért itt? Mi történt és mi várható?

1. Mi a Schmidt Éva Archívum?

Schmidt Éva néprajzkutató, folklorista, nyelvész az obi-ugor népek kutatójaként felbecsülhetetlen értékű gyűjtő- és feldolgozó munkát végzett 1970-től 2002-ig. A kutató részletes életrajzát a *Néprajzi Hírek* olvasói már tanulmányozhatták a Csepregi Márta által írt nekrológban,¹ de megtalálják az interneten is.²

Schmidt Éva 1948-ban született. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett néprajz–angol–finnugor szakon. Tanulmányait Debrecenben és Leningrádban folytatta. 1970-ben – külföldi kutatóként először a Szovjetunió történetében – eljutott az Ob vidékére, Tugijani faluba, leningrádi diáktársa, Taiszja Szeburova társaságában. 1971-ben, majd 1980-ban és 1982-ben visszatért a hantik és manysik által lakott területre és gazdag néprajzi, nyelvészeti és folklórgyűjtést hozott Magyarországra. 1991-ben helyi és magyar támogatással létrehozta az első hanti folklórchívumot Belojarszkij városában, Nyugat-Szibériában, az északi-hanti nyelvjáróterületen, ahol haláláig, 2002-ig dolgozott. Gyűjtései több szempontból is unikálisak: egyrészt dokumentált több veszélyeztetett vagy már el is tűnt hanti és manysi nyelvjárást, gazdag archaikus folklórananyagot – hősénekeket, medvénekeket, meséket, énekes meséket, hiedelemtörténeteket – gyűjtött, néprajzi interjúi pedig az egész obi-ugor kultúrát felölelik. Feldolgozó munkája eredményeként alapvető tanulmányokat írt az obi-ugor hitvilágtól kezdve a folklórműfajok rendszerén át a tudománytörténetig számos területen.

2002-ben bekövetkezett halálakor lezárult az aktív életmű, a gyűjtések, lejegyzések, fordítások közreadása az utókorra vár. Schmidt Éva hagyatéka

¹ Csepregi Márta: Schmidt Éva emlékezete. *Néprajzi Hírek* 32. pp. 67–69. 3 p. (2003).

² https://hu.wikipedia.org/wiki/Schmidt_Éva (Utolsó megtekintés: 2022. 09. 14.)

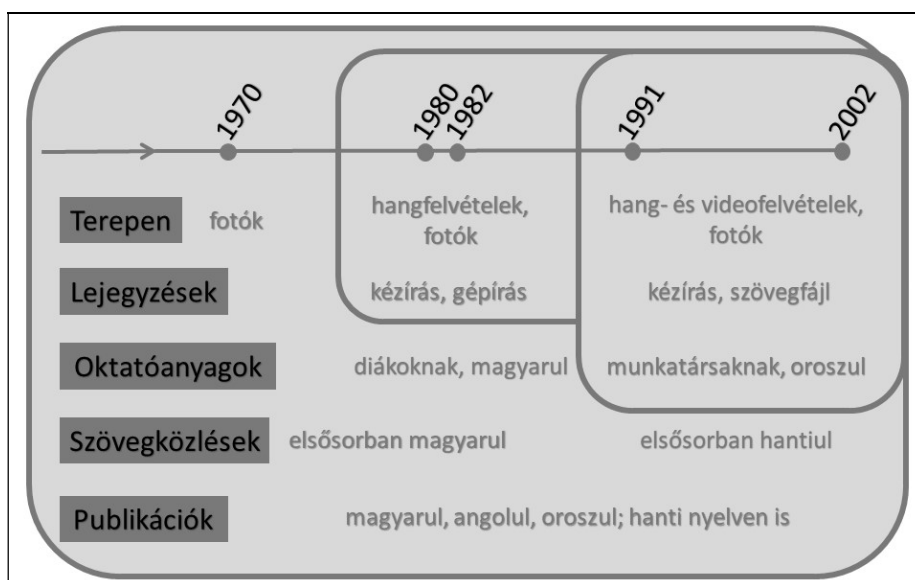
különböző keretek között értelmezhető. Halálakor a szűkebb hagyaték a Belojarszkijban végzett munka eredményét – gyűjtéseket, tanulmányokat – jelentette, de tágabban értelmezve ide tartoznak a korábbi gyűjtések és azok feldolgozásai, jegyzetei, a tudományos művek, az oktatásra szánt anyagok, a kutató munkájára és életére vonatkozó adminisztrációs dokumentumok, fényképei és egyéb iratok. Bizonyos mértékben ide tartoznak a vele vagy róla készült interjúk, filmek, írások is.

A belojarszkiji időszakból származó hagyaték két, elvileg azonos tartalmú példányban létezik. Az eredeti audio- és videofelvételek a kinti félnél maradtak, ezek másolata került Magyarországra, a Nyelvtudományi Kutatóközpontba (korábban Nyelvtudományi Intézet). A jegyzeteknek, fordításoknak, egyéb anyagoknak az eredetije került Magyarországra, másolatai maradtak a Hanti-Manyysi Autonóm Körzetben. A korábbi anyagok Magyarországon, több intézményben található.

2. Miért most?

Schmidt Éva halála előtt több végrendeletet is készített. Az utolsó egy rövid utasítás gyűjtéseivel kapcsolatban, melyben belojarszkiji hagyatékát 20 évre zárolja, az adatközlők védelme érdekében. Az írás dátuma 2002. július 4. (Schmidt Éva halála napja), így a hagyatéki anyag 2022. július 5-től vált hozzáférhetővé.

A végrendelet értelmezése sok kérdést vetett fel (kire vonatkozik – hiszen magyarul íródott; milyen anyagok tartoznak bele, miért kell zárolni? stb.), és különböző kutatók, intézmények ennek értelmezésében más-más eredményre jutottak. Mint feljebb említettem, a hagyaték két, alapvetően azonos változatban létezik. A Hanti-Manszijszkban található változatot a kinti fél digitalizálta, majd nyilvános adatbázisba helyezte, metaadatokkal látta el, valamint a feldolgozást is megkezdte. A magyar kutatói közeg – az állagmegőrzést biztosító digitalizálás után – teljes zárlatot tartott. Ez azonban csak a szorosán vett belojarszkiji gyűjtésekre terjedt ki, azaz az 1991 és 2002 között gyűjtött anyagra. Sipos Mária szerkesztésében viszont elindult a *Schmidt Éva Könyvtár* kiadása, amely mára már 5 kötetből áll: az első kötet Schmidt Éva munkaterveit és -beszámolóit tartalmazza, a további kötetek tematikus válogatásban mutatják be a korábbi publikációkat és a gyűjtések egyes részleteit. A zárolt anyaggal kapcsolatos első tevékenységek Magyarországon 2021-ben kezdődtek, és az anyag összetételének megismerésére irányultak, hogy a 2022-ben megkezdhető feldolgozás anyagi és szervezeti háttérét biztosító pályázatokhoz pontosabb adatokat lehessen nyerni. A zárolt anyag valós feldolgozása a projektnyitó után kezdődik meg.

A hagyaték összetétele és tárolási helye

Diák Ruttkay-Miklián Eszternek a hagyatéknyitó rendezvényen tartott előadásából

A különböző keretezett mezők a hagyaték többféle kiterjedését jelölik.

A 2022-től Schmidt Éva Archívumként jelölt gyűjtemény
a lehető legszélesebb spektrumra vonatkozik.

	Eredeti	Másolat
Belojarszkij/Hanti-Manszjszk	hang- és videofelvételek	kéziratok, szövegfájlok, dokumentumok
Nyelvtudományi Kk.	kéziratok, szövegfájlok, dokumentumok	hang- és videofelvételek
Néprajztudományi I.	kéziratok, dokumentumok	hang- és videofelvételek
Zenetudományi I.	hang- és videofelvételek	hang- és videofelvételek
Schmidt Éva magánhagyatéka	hang- és videofelvételek, kéziratok, szövegfájlok, dokumentumok, fotók	hang- és videofelvételek
Magánszemélyek, egyéb intézmények	?	hang- és videofelvételek

3. *Miért itt?*

A 2003-ban Magyarországra került hagyaték jelenleg két intézményhez, illetve azok tevékenységi köréhez kapcsolódik. Schmidt Éva az MTA Néprajzi Kutatóintézetében (ma BTK Néprajztudományi Intézet) dolgozott, munkaviszonya a Belojarszkijban töltött időszak alatt is folytatódott, így beszámolóí, munkatervei, leadott gyűjtései az intézmény adattárában találhatóak. A hagyaték hazaszállításakor azonban, különösen a zárolás miatt komoly kérdésként merült fel, hogy a jövőbeli kutathatóság idején hol lesz majd egyáltalán kompetencia az anyag feldolgozására. Mivel az obi-ugor nyelvekkel a kutatóintézményi hálózaton belül a Nyelvtudományi Intézetben foglalkoztak, valamint kedvező raktározási körülmények is voltak, a hagyatékot ott őrizték, és őrzik a továbbiakban is. Nyilvánvaló, hogy a gyűjtések feldolgozásában egyrészt tudományok közötti (nyelvészet, néprajz, zenetudomány stb.), másrészt országhatárokon átívelő (elsősorban oroszországi) együttműködésre van szükség. Ez utóbbi – azaz hanti-manszijszki és belojarszkiji partnerek bevonása a feldolgozásba – a jelenlegi háborús helyzet miatt gyakorlatilag lehetetlen, bár az első lépések megtörténtek ez irányba. A projektnyitóra például összefoglaló levelet írt a hanti-manszijszki Obi-ugor Alkalmazott Kutató és Feldolgozó Intézet, melyben beszámoltak a kinti hagyaték eddigi sorsáról és a feldolgozási tervekről.

A magyarországi hagyaték feldolgozására két projekt indult: egyike a Nyelvtudományi Kutatóközpont kiemelt témaprojektje,³ amely a Schmidt Éva-hagyaték leltározását, a feldolgozás megkezdését és egy, az anyagok közzétételére alkalmas honlap kidolgozását célozza meg. A BTK Néprajztudományi Intézete és a Nyelvtudományi Kutatóközpont közös projektet is indított a hagyaték tartalmi feldolgozására és közzétételére.⁴ A két projekt szorosan épül egymásra, de tartalmában jól elkülöníthető. A két intézmény közös projektnyitójára a MTA Humán Tudományok Kutatóházában került sor, amely Schmidt Éva egykori munkahelyének is otthont ad.

4. *Mi történt az eseményen?*

A projektnyitó rendezvény a két kutatóközpont vezetőjének köszöntőjével kezdődött. Dr. Balogh Balázs, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója az egykori munkatársról emlékezett meg, és örömét fejezte ki, hogy a feldolgozás kellő támogatással indulhat meg. Dr. Prószekey Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója a hagyaték megőrzéséről és a nyelvészeti kompetencia fontosságáról beszélt, kiemelve a több szempontú feldolgozás

³ SA-106/2021. A Schmidt-hagyaték feldolgozásának előkészítése. ELKH kiemelt témapályázat.

⁴ NKFIH 2020-2.1.1-ED-2021-00189.

fontosságát. Dr. Hoppál Mihály, a két intézmény közös projektjének tudományos tanácsadója a Schmidt Évával végzett közös munkáról számolt be.

A köszöntők után Ruttkay-Miklián Eszter tartott átfogó előadást Schmidt Éva tevékenységéről, a hagyaték összetételéről, a kutató munkásságát meghatározó fő szempontokról, fő témáiról, valamint a feldolgozás tervezett menetéről. Bevezetőjében a Schmidt Éva Archívum számára választott logó és szlogen történetét mutatta be. A meghívón is szereplő „*ha énekem-mesém tovább megy...*” kifejezést egy hanti meséből idézte: így fohászkodik segítségért a főhős, ha nagy bajba kerül. Ha segítséget kap, élete – és a mese – folytatódik. Ezt az idézetet Schmidt Éva választotta ki a Belojarszkijban megjelentetett folklórkiadványok sorozatcímének, így ennek további használata a folytonosságra is utal. Ugyancsak Schmidt Éva választása volt a logó, melyet az említett sorozathoz használt. Ennek grafikailag átdolgozott verziója jelöli ezentúl a Schmidt Éva Archívum kiadványait, rendezvényeit.

SCHMIDT ÉVA ARCHÍVUM

„...*ha énekem-mesém tovább megy...*”

A Schmidt Éva Archívum bemutatása a hagyaték megnyílása alkalmából

2022. július 5. 13 óra

Helyszín: **Bölcsészettudományi Kutatóközpont**
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Levezető elnök: Szilágyi Zsolt

13.00 Köszöntők:

- Dr. Balogh Balázs
az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója
- Dr. Prószték Gábor
az ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója
- Dr. Hoppál Mihály
a Schmidt Éva projekt tudományos tanácsadója

13.30 Előadások:

- Ruttkay-Miklián Eszter: Schmidt Éva hagyatéka – gyűjtések, publikációk, tanítások

14.30-15.00 Szünet

- Csepregi Márta: Műfaji gazdagság Schmidt Éva gyűjtéseiben
- Sipos Mária: Az első gyűjtések – egyéni énekek 1980-82-ből
- Lázár Katalin: Obi-ugor énekek zenei lejegyzései
- Gulyás Zoltán: Schmidt Éva hagyatékának kartográfiai vonatkozásai

17.00 Filmvetítés:

- A hagyaték (Rendezte: Füredi Zoltán. 2003.)
Utána beszélgetés a rendezővel és a szereplőkkel.

ELKH | Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont

NYELVTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

AZ NKEH ALAPJÁN MEGVALÓSULÓ PROJEKT

A projektnyitó esemény meghívója

Schmidt Éva tevékenységének bemutatását az előadó a „*tanítani*” és a „*tanulhatóvá tenni*” fogalma köré csoportosította. Meglátása szerint Schmidt Éva céljaként az alábbiak nevezhetők meg: megismerni és összegyűjteni a tudást, dokumentálni, feldolgozni és rendszerezni azt, megőrizni, tovább- és visszaadni, valamint tanulható formába hozni későbbi felhasználásra. Minden tevékenysége elhelyezhető e célok között. Az előadó felhasználta Schmidt Éva fotóit a legkedvesebb adatközlőiről, valamint a Schmidt Éva által hangfelvételben rögzített katalógus anyagát is, melyből az egyes tevékenységhez kapcsolódó magyarázatokat hallgathattak meg a jelenlévők. Az előadás második részében a hagyaték összetételéről, a feldolgozás tervezett menetéről, módszereiről beszélt. (A várható eredményekről lejjebb lesz szó.)

Csepregi Márta az obi-ugor folklórműfajok rendszerén belül elemezte Schmidt Éva gyűjtéseit. A *Schmidt Éva Könyvtár* első köteteként kiadott éves munkatervekből és beszámolókból tudjuk, hogy milyen kutatási témákat preferált Schmidt Éva. Legfontosabbnak a kultikus énekek gyűjtését tartotta, hiszen az ezeket az archaikus énekeket ismerő énekesek száma igen csekély, a szövegek értelmezésére is kevesen képesek. A gyűjtést egyrészt – mint Reguly és a többi gyűjtő esetében is – a dokumentálás igénye mozgatta, de Schmidt Éva esetében motivációt jelentett az is, hogy az énekek újratanulásával a hanti kultúra továbbélését is segítheti. A hagyatékban két *Jávorenek* is található, mely a mitikus hatlábú jávorszarvas elejtéséről, négy lábúvá varázslásáról, a levágott lábak csillagképpé alakulásáról szól. A Kunovat folyó mentén élő Szemjon Tyihonovics Tojarovtól gyűjtött ének elemzésével, majd ezen keresztül Schmidt Éva gyűjtő és dokumentáló módszerének bemutatásával zárult az előadás.

Sipos Mária egy olyan kutatási témát mutatott be, amely a Nyelvtudományi Kutatóközpont projektjének középpontjában áll. Az egyéni énekek (a korábbi szakirodalomban sorsénekek) gyűjtését Schmidt Éva már 1980-ban megkezdte, és 1980–1982-es gyűjtéseit alaposan fel is dolgozta. Ez kiterjedt a szövegek lejegyzésére, fordítására, a dallamok lekottázására Lázár Katalin által, verstani elemzésekre. Eredményeit részben publikálta kisebb közleményekben, és az énekszövegek közül is jelent meg néhány. A komplex feldolgozás azonban csak kéziratos változatban létezik. A Sipos Mária által vezetett projekt célja, hogy a kéziratos eredményeket közreadható formába hozzák, kiegészítsék, korszerű formátumba rendezzék. Éppen az elemzések sokrétősége miatt kezdődik a hagyaték feldolgozása ezzel a korai gyűjtéssel, ugyanis az itt felmerülő problémák megoldása segíteni fogja a többi folklórműfaj közzétételét is.

Lázár Katalin népzene-kutató több évtizeden keresztül dolgozott Schmidt Évával együtt a hanti és manysi folklóralkotások zenei kérdésein. Előadásában elmondta, hogy a Schmidt Éva által gyűjtött anyagok szövegének lejegyzése után az ő feladata volt a dallamok lekottázása. Ehhez hosszú kísérletezés után fejlesztett ki módszereket, hiszen az obi-ugor énekek hangközei, a dallam

és a szöveg viszonya nagyban eltér az általunk megszokottól. A hangközök ingadozása miatt a dallamot „standardizálni” kellett, az ismétlődő dallamsorok esetében pedig elegendőnek bizonyult a variánsok lejegyzése. A szöveg és a dallam lejegyzését egyaránt nehezítik az ún. töltőszótagok, amelyek éppen a dallam és a szöveg kapcsolatát hivatottak biztosítani akkor is, amikor pl. a szótagszámok nem felelnek meg a hangok számának. A hagyaték feldolgozása során Lázár Katalin feladata a korábbi munka folytatásaképpen a lejegyzett szövegű énekes folklóralkotások lekottázása, majd ezek elemzése lesz.

Gulyás Zoltán térképész Reguly Antal térképészeti munkásságának feltárásán keresztül jól ismeri Nyugat-Szibéria földrajzi viszonyait, így a hagyatékban található, Schmidt Éva által készített kéziratos térképek joggal keltették fel érdeklődését. Előadásában nagyra értékelte Schmidt Éva térképészeti tevékenységét, kiemelve, hogy a kutató mindig pontos forrásmegjelöléseket használt, valamint hogy tematikus térképeinek anyaga sokrétű információt mutat be. Gulyás Zoltán példákon szemléltette, hogy a digitális feldolgozás milyen többlettartalmakat adhat az eredeti térképekhez, hogyan segítheti a még hatékonyabb információátadást. A hagyaték feldolgozása során a földrajzi adatok nemcsak a térképek bemutatásában jelennek majd meg, hanem az anyagok gyűjtési helyének bemutatásakor, földrajzi mutatók készítése folyamán is.

Az előadások után a 2003-ban készült *A hagyaték* című dokumentumfilmet tekinthették meg az érdeklődők. Füredi Zoltán rendező a Schmidt Éva hagyatékának leltározására és hazahozatalára kiutazó magyar delegáció tagjával, Csepregi Mártával, Ruttkay-Miklián Eszterrel és Sántha Istvánnal forgatott hazatértük után. A film bemutatja, hogy Schmidt Éva halála, a hagyaték rendezésének kérdése milyen problémákat vetett fel mind a magyar, mind a hanti közegben. A helyszínen készült fotók és filmek segítségével bontakozik ki az a korántsem konfliktusmentes folyamat, amely a hagyaték duplikálását és hazaszállítását kísérte. A szigorú leltározási kérdések mellett meghatározó szerepet játszott Schmidt Éva spirituális lénye és a hanti hitvilág szabályrendszere, melyet a hagyaték sorsának rendezésekor mindenki igyekezett maximálisan tiszteletben tartani. A film levetítése után a rendezővel és a szereplőkkel beszélgettek az érdeklődők, nemcsak a film tartalmáról, hanem Schmidt Éva személyéről és a hagyaték sorsáról is.

Az esemény a meghirdetett program szerint zajlott, három kisebb változás azonban történt.

Szilágyi Zsolt levezető elnök a köszöntések után egy örömteli bejelentést tehetett: a Schmidt Éva magánhagyatékában található, de a tudományos hagyatékhoz tartozó anyagokat a jelenlévő örökös, Schmidt Ádám tudományos feldolgozás céljából átadja a hagyatékot őrző Nyelvtudományi Kutatóközpontnak.

Ugyancsak programon kívül került felolvasásra a hanti-manszijszki Obiugor Alkalmazott Kutató és Feldolgozó Intézet levele, melyben a Belojarszkiji Filiálé – a Schmidt Éva által alapított intézmény – elmúlt 20 évéről kaptunk összefoglalást. Mint hallhattuk, az intézményben most is zajlik a munka, az alapító munkásságának pedig kiállítást szenteltek. A hagyaték kinti példánya a hanti-manszijszki intézet archívumába került. A levelet magyar fordításban a hanti származású Vitalij Szigiljetov olvasta fel, aki a Nyelvtudományi Kutatóközpontban segíti a hagyaték feldolgozását.

A rendezvényre elkészült három molinó is Schmidt Éva munkásságáról. Az elsón a kutató életrajzát tekinthettük át szövegek és fényképek segítségével, a másodikon a gyűjtő legkedvesebb adatközlőinek a portréi szerepeltek, lakhelyük szerint térképre vetítve, a harmadikon pedig a most induló projektről kaphattunk összefoglalást.

5. Mi várható a projektek eredményként?

A két, illetve három évre tervezett projektek természetesen csak az első lépéseit jelenthetik a hatalmas hagyaték feldolgozásának. Várható eredményeik azonban jelentősek: kialakításra kerül egy többnyelvű (magyar, orosz, angol, az eredeti nyelvek mellett) honlap, amely egyrészt tartalmazni fogja Schmidt Éva életrajzát, bibliográfiáját az írások teljes szövegével, rövid tartalmi eligazítót, másrészt külön egységként lehetőséget ad a gyűjtött audiovizuális anyagok közzétételére is. A gyűjteményi egység alapja egy többszemponútú keresést lehetővé tevő adatbázis (földrajzi helyekre, adatközlőkre, műfajokra, témákra stb.). A kiválasztott felvétel a feldolgozás módjától függő formátumokban tekinthető meg (pl. egy hangfelvétel meghallgatható; szövege elolvasható az eredeti nyelven, fordításban; megnézhető nyelvészeti vagy metrikai elemzéssel stb.).

A hagyaték elemei a későbbiekben nyomtatott formában is publikálásra kerülnek, és folytatódik a *Schmidt Éva Könyvtár* sorozata is. Az eddigi szerkesztési elveknek megfelelően tematikus válogatásban, több nyelven megjelennek Schmidt Éva tudományos művei, de gyűjteményi egységek is feldolgozásra kerülnek. A hagyaték feldolgozásának jelentős eredményeivel tudományos rendezvényeken, konferenciákon, workshopokon is megismerkedhetnek az érdeklődők.

RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER